

Ez a vaskos levelezéskötet (összesen 366 levél, közel 600 nagy alakú oldalon) dokumentumregényként olvasandó leginkább, mégpedig a drámai műnemre jellemző felvonások változó időbeli kereteiben. Talán ekként meghatározva

és értelmezve az előttünk fekvő különös és becses szellemi jelenséget kecsegtet némi sikerrel e négy évtizedes levélváltási processzus megközelítésének recenziói válalkozása.

Nézzük mindennek előtt a szereposztást, legálább a főszereplőket.

Féja Géza 1920-ban menekült a Csehszlo-

62 Monostori Imre

LEVÉLREGÉNY VÁLTOZÓ IDŐKERETEKBE

Lélekben társak. Supka

Magdolna és Féja Géza

levelezése 1937–1976

vákiához került Léváról Magyarországra. Tanár, újságíró, politikus, író, szociogáfus, a harmincas évek második felétől a népi írói mozgalom radikális vonulatának egyik vezéralakja. 1924-től 1931-ig az esztergom-tábori szalézi fiúnevelő intézetben óraadó, majd polgári iskolai tanár. 1926-ban feleségül veszi Farkas Gizellát, itteni tanárnőt. 1930-ban fiuk születik: Endre; Farkas Gizella egy hónap múlva meghal. – Eddig ők hárman levélregényünk főszereplői: Féja Géza és a fizikai létében végleg eltávozott felesége, „Gizi”, valamint Féja Endre, a levelekbeli „Bandi” (nem mellesleg – jó pár évtized után – e szóban forgó levelezéskötet és számos egyéb, a hagyatékból való Féja-kötet összeállítója, szerkesztője, sajtó alá rendezője). Ez az egyik pólus. A másik pólus sem kevésbé súlyos vagy érdekes: a neves lapszerkesztő, régész, muzeológus, később politikus Supka Géza bájos és művelt lánya, Magdolna, vagy ahogyan már akkor s később ismerték s ahogy leveleit is aláírta: Manna. Aki tizennégy évvel fiatalabb Féjánál. A történet kezdetekor ő 23, Féja Géza 37 éves.

Levelezésük 1937 nyarán kezdődik. Féjának már neve van értelmiségű körökben: radikális ellenzéki lapoknál jó ideje újságíró, egy ideig Bajcsy-Zsilinszky Endre harcostársa, továbbá a Márciusi Front egyik vezéralakja, a történet kezdetén éppen bíróság elé citált népi író: a robbanó erejű szociográfia, a *Viharsarok* beperelt szerzője. Sokat próbált és sokat szenvedett ember. Nem könnyű természet – ezt máshonnan is tudjuk. Manna beleszeret ebbe a jóképű, neves, külön titkokat őrző férfibe, s Féja viszontszereti őt. 1938 tavaszán összeházasodnak, s immár családba kerül a lévai nagymamánál eddig nevelődő Bandika is.

A fiatalasszony még egyetemista, s a diplomái (német és olasz tanári, majd művészettörténeti) után is bizonytalan további szakmai útja: próbálkozik az előadóművészettel, a színházzal is. Ez a szakmai tétovázás házasságuk idején sem sokat változott. A fiatalasszony játékos, évdőd, alighanem bizonyos komplexusokkal is bajlódó kedves jelenség, érdemes idézni Féjának írt korai levelei kezdéseiből, a visszavisszatérő *megszólításokból*. Nézzünk csak néhányat: „Drága Vacamom”, „Kókuszfejkém”, „Tapsifüleském”, „Mukikám”, „Cincérekém”, „Világszép Cincérke”, „Janus-arcú Cincérke”, „Joviális Cincérke”, „Jó kis Cincérekém”, „Édes Mukikám” és így tovább. Lélektanilag ez a cifrázás azt (is) jelentheti, hogy az ifjú feleség látszat fölényből tréfás, játékos leszereléssel próbálja szelidítgetni társát, kiegyenlítettnek éreztetni kapcsolatukat. Sokat leveleznek mint házastársak is, mivel a férj jól foglalkoztatott újságíró, sokat utazik mindenfelé (tudósít például az 1938-as és az 1940-es bécsi döntések nyomán visszacsatolt területekről is).

A kettejük kezdeti viszonyát övező balladás lelki teher előbb-utóbb aktivizálódik: mintha a *Yerma* alapkonfliktusával találkozánk újra, megtetézve az időben előbb és véglegesen megszeretett asszonyt elengedni nem tudó férfi kifelé is szurkáló szenvedésével s makacosságával. S persze az új feleség küzdelmével önmaga kiteljesítéséért. Féja továbbra is szereti élete nagy szerelmét, meghalt első feleségét, Gizit, s foggal-körömmel ragaszkodik Bandihoz; nemigen akar új feleségén kívül mást is (egy új kis jövevényt) bebocsátani elképzelt idilljébe. Csakhogy az élő fiatalasszony is erős egyéniség: nemcsak feleség kíván lenni, de anya is. „Én tudom, hogy csak akkor teljesezhetem ki teljesen azzá, ami bensőmben vagyok, ha gyermekem van” – írja például három hónappal házasságkötésük előtt. (1937. december.) Ez a mondata akár hétköznapi közhely is lehetne, ám hogy micsoda vágy és elszántság van mögötte, azt csak a későbbiekből tudjuk meg s élhetjük át. S azokat a részleteket is, amelyek valójában Manna elköltözéséhez vezettek 1941 októberében, tehát három és fél évi házasság után. (Nemsokára hivatalosan is elváltak.)

A következmények Féjára nézve ki nem számítható lelki zavarral, élénk érzelmi hullámzással alakulnak s követik egymást. (S ez már a következő – viszonylag rövid, de rendkívül feszült – felvonás.) Összetörök és összezavarodik. (A civil életben efféle lelkiállapot nem volt jellemző rá.) Ontja 64 a leveleket Mannának (nem ritkán naponta többet, naplószerű folytatásokban), alig van más komoly, fontos témája, mint saját állapotának illusztrálása, magyarázata, illetve önmaga kárhoztatása. Másfelől Manna dicsérete, úgyszólván megdicsőítése. A kívülálló számára kínosan önmarcangoló és kontrollálatlanul terjengős, hatásvadászóan romantikus ez a vallomás- és önostorozó folyam. Egyfelől kíméletlenül vádolja magát, minden bűnt, hibát magára vállal, bizonygatja érzelmeinek mélységét, visszavárja feleségét; másfelől megéri azt is, ha új életet kezd, sőt biztatja is erre. Akár egy levélen belül. 1941 novemberében például ezekkel a mondatokkal fejezi be egyik levelét. „Manna! Látnod kell, hogy mennyire a Tiéd vagyok, s Te mennyire az enyém vagy. Könyörgöm: ne haragudj reám, bocsáss meg nekem a szó legmagasabb, legnemesebb értelmében, mert csak ez méltó Hozzád. Én nem tehetek mást: mint így némán, embertelen kínokkal küzdve, lelkem minden erejét megfeszítve küzdök Éretted, – magamban, egyedül, reménytelenül, kárhözottan. Könyörülj meg rajtam! Isten segítsen!” Az olvasó kissé feszeng. Hogyan értelmezze az efféle érzelmi kitöréseket? Az őszinteséget, a fájdalmat persze nem szabad, nem is lehet megkérdőjelezni. Ámde az előadás hangulata a jeles írótól és keményen szigorú kritikustól, Féja Gézától kétségkívül szokatlan jelenség. A személyiség szétesése felé mutató. A racionalizáltabb mondatmegformálásokban – ilyenek is vannak bőven a levelezés

1941.
 Édes Anika, megint 10-iki levelem van két hónapja elcsúszva. Mennyire jó
 náci; hangulatot jön belőle, s a saját károsodását, hisz várossal, ahol jár-
 tunk. Kíváncsi vagyok a Godia-átos delutánom után, felmontam ide Porruin a főze-
 gy magyar helyi városlak. (Taominia magas is hogy a felhőt) – a puszta le-
 zékori városlak köze építve maga farsadár millióra, mint az újabb lakás-
 Kolostor, másfél méter néls körülzárttal. Végül hisz farsadár után meg-
 váram az egész kegyelvet a nyugtatópouva (Orulkaikis talaj, látás
 Étna az uprádra) s attól hisz beszüntem, hogy uprára jöttem le a körs
 diklávion mint a keze magamba bereltem meg amsoráratam s
 bejött még meg is könyörgöm, fiam kedves volt az a te keze kezekegelye,
 meg a keze-igokos. Vágyom oda fel, ott tudnék te is élni egyen-
 jó ideig, látó send van. A keze-átos ugyan az amsoráratam, Manna hisz
 hírté az új felhőtök gondolatán: volt a levele, a hogy a send is a
 hírté, keze-átos kellene. Én kihetős is. Itt a keze-átos, a keze-átos a
 keze-átos ut az egész felhőtök, a keze-átos keze-átos keze-átos keze-átos
 keze-átos, a keze-átos keze-átos fel magam a keze-átos keze-átos keze-átos keze-átos

ekkori szakaszában – már tisztábban és sallangtalanabban derül fény az alapvető kettősségre: Féja – önmagát hibáztatva továbbra is – megérti Manna döntését, ámde folyvást visszavárja, visszahívja. Sőt, sugalmazza további lépéseit, cselekedeteit, azaz továbbra is irányítani szeretné. Manna válságait – ha voltak ilyenek – sajnos (nagy kár) nem ismerjük. Nagy kár, 65 hiszen az ő vállát sem nyomta kis teher ebben az állapotban, ezekben a hónapokban. (Hosszú évek távlatában sajnálatosan egyoldalúan áll előtünk ez a levelezés: a szóban forgó kötet például 1938 nyarától 1943 nyaráig nem közöl Supka M.-leveleket Féja Gézához. Nem tudni, megíródtak-e ezek egyáltalán, vagy voltak ilyenek, de elkallódtak Féja közeléből, esetleg fönnyaradtak ugyan, de a kötet nem közli őket.) Mindenesetre 1943 nyarára már lecsillapodott Féja felfokozott dúltsága, s a későbbiekben sem tért vissza többet ilyen intenzitással.

A későbbiek pedig már az 1945 tavaszán kezdődő és több mint tíz évig tartó száműzöttség, a száműzetés évei Féja Géza életében; ámde mégis az egész, négy évtizedes kapcsolatuk történetének legszébb fejezetét jelentik. (Regényünk következő felvonását.)

Féja Németh Lászlókkal együtt menekül el Budapestről 1945 tavaszán – Püski Sándor, a legendás könyvkiadó segítségével és jóvoltából – Békésre, majd Békéscsabán talál menedéket. Irgalmatlan körülmények között élnek – a gyakran változó szükséglakásokban, bérleményekben – a már 15 éves Bandival: az élelem, a fűtés, a fekhely, az öltözködés mind-mind rendszeres elemi gondként jelenik meg. Nem ritkán éheznek és fáznak. A fizikai nyomorúság és létbizonytalanság mellé nyomasztó lelki teherként a rettegés is társul: a politikai igazoltatások, az évekig húzódó vádaskodások, sajtótámadások: háborús bűnös volt-e, antiszemita volt-e, a nép ellensége volt-e, és így tovább. (Vannak persze jóakarói is odafönt: a Nemzeti Parasztpárt vezetői közül Erdei Ferenc, Kovács Imre és még néhányan a legjobb oldalukról mutatkoznak meg; Illyés nagyvonalúan és komoly összeggel segíti, Sárközi Márta munkát ad neki – igaz, fizetni nem tud –, nem is szólva a kisebb-nagyobb helyi segítségekről. Egyik legjobb itteni barátja az akkor helyi újságíró: Cseres Tibor.) Nemsokára viszonylag kedvére való és állandónak tűnő állást kap: az akkor még a békéscsabai múzeumban működő városi közkönyvtárban lesz szakmai mindenes. Örül ennek azért is, mivel az igen szerény megélhetésen túl ez a munka egyúttal fontos könyvek könnyű hozzáférhetőségét is jelenti – komoly épülésére. Sok előadást tart helyben és a környező településeken, az emberek szeretik, meg-meghívják egy-egy ebédre, vacsorára, borozgatásra. Eleinte sokat zúgolódik, rendszeresen minősíti jobb sorsban lévő író társait, felnagyítja saját korábbi pozitív szerepeit, leszállítja amazok érdemeit. Nyugtalan, feszült, ideges – teljesen érthetően,

joggal, tehetjük hozzá. A vidék nyugalma viszont a kedvére való, sokat és hosszasan ír a csabai hangulatokról, az évszakok és a Körös-part szépségeiről, az emberek kedvességéről, segítőkészségéről. Még (igaz, kissé hangzatos) írói életforma-programot is rögtönöz bő egy év elteltével.

66 „Az írónak az lenne ma a feladata: faluba vagy mezővárosba költözni, s folytatnia a harcot, most a parasztság lelkének a felszabadításáért.” (1946. jún. 16.) Bandi fia jól tanul, okos, megértő, lelkes néptáncos, ifjúsági vezető az iskolában, s zokszó nélkül viseli a fizikai nehézségeket, kellemetlenségeket. Ugyanakkor Féjának reménye sem lehet hosszú évekig arra, hogy visszakapcsolódjék a magyar irodalmi életbe: csak 1949 elején kapja meg a hivatalos értesítést arról, hogy a népi ügyészség elejtette az ellene folyó vádakat. Innen kezdve sincs menekése azonban, hiszen ez már a rákosista diktatúra ideje. (Tényszerűen: 1944 és 1956 között nem jelent meg egyetlen könyve sem.)

Ebben a helyzetben különösen sokat számít Manna viselkedése, magatartása, szellemi kisugárzása, embersége, okossága. Klasszikus történet ez mégiscsak: a két, még mindig szerelmes főhős a szemünk előtt nő meg emberségben próbák és megpróbáltatások sorozatában tiszta, szép életrecept szerint. A békéscsabai évektől kezdve válik igazán regényessé (s műfajilag regénnyé) kettejük (és Bandi) története. A Manna-levelekbeli megszólítás eleinte csak „Gé”, aztán: „Api”, majd „Apika”, „Édes Apika”. Manna oldottabb, türelmesebb, érzékenyebb mint Féja, a kiteljesedett női princípium hiteles és példaszerű megtestesítője. Nemcsak vigasztal, de serkent is, nemcsak elterel, de életreceptet is kínál, melynek kulcsfogalma: a *derű*. S ezt a derű ajánlást nemcsak tanácsolja és sugallja, de életmintájával, saját mindennapjaival hitelesíti. S ez a derű finomsággal és élet-okossággal ötvöződik. Manna hisz az eleve elrendelésben, s ezt a hitet át tudja adni Féjának.

Akinek nagy szüksége van erre a hitre. S mindarra a *megértésre*, ami Manna felől árad. Legfőképpen ami a Féjában még mindig élő, Gizihez kapcsolódó szerelmét illeti. „Boldog vagyok – írja 1945 májusában –, hogy anynyira megérted Gizihez fűződő kapcsolatomat, én sohasem váltam el Tőle, s ősszel és télen többször éreztem a teljes közelségét, megjelent és bízott, nyugtatott, vigasztalt, erősített.” Majd ugyanebben a levélben: „Életem egyik legnagyobb szenvedése volt, midőn Te elhagytál, akkor talán nem is hitted, hogy mennyire szenvedek, de talán így kellett történnie, hogy bensőleg teljesen egygé válhassunk, hogy ennyire megtaláljuk egymást.” Egy nappal később: „Én nagyon szerettelek és most is éppen úgy szeretlek, de Gizivel együtt szeretlek. S ezt nem bírtad akkor elfogadni, fiatal voltál nagyon, a magad női lénye és élete követelt, nem tagadgattad meg a nőiségedet.”

Féja békéscsabai évtizedében tehát rendkívül fontos támasza második (volt) felesége. Különlegesen szép emberségével nem hagyja őt elsüllyedni.

Rendkívül aktív, vibrálóan érzékeny mások fájdalmára, szinte önkizsákmányoló módon segítőkész. Igaz ember. Hívő ember. Életeleme a humor és a derű. Levelei anekdoták sokaságából épülnek fel, nem egyszer szellemes oda-mondogatásokkal fűszerezve. E mellett még egy másik világ is foltárul leveleiben: egy hétköznapiakon túli, az *emberi lényeg*et közvetlenül is megfogalmazó, a transzcendenssel is érintkező, az egyetemes lét lényegét kutató gondolkodásmódé és érzelmi alapállásé. Aligha lehet szó nélkül elmenni például az efféle mondatai mellett. „Ami itt *testben és lélekben* történik a földön, az együttlétre, állandó újabb bizonyítékra szorul, – de ami

Új Forrás 2014/4 – Monostori Imre: Levéltengény változó időkerekében
Lélekben társak. Supka Magdolna és Fejza Levelezése 1937–1976

1949. II. 25.

Édes Cica, – ma d. e. jött leveled,
megírtam, hogy van levél a győzelem,
napon megírtam, most afféle, és is.
a romig lejár. Zsji híreitől rendeltem
Könyvet, fős is írtam: nem
tud-e kitalálni?
Ez időjárás változást nagyon megé-
retem: idestengélyre gyüle a vízfűzők és
álműködés. Mostmár jobban vagyok. Győze
főzvény napok vannak, de a győze még
napon kívül.
Köszönöm, hogy megírtam is gondot-
túl, és el is írtam gyüle volt,
nem megírta a napot.
Köszönöm, hogy megírtam: az. Kérem van a
3 ismételt kötetem: Kéji megírás, fős-
világmondást a kötetek és egy vil-
latványt, roma, hogy győze területen, ma-
tér után megírta. Kéji megírta és
váltott, itt van egy példány van, és több
kötetnél is írtam.
Cica, ha 7. Forrás bejött: és nem
megírtam a dolgot, csak az első győzelem
tudni, és több, hogy legutóbb is megír-
ta. Tán jobb is így, de megírta voltam,

a *tiszta szellemben* történik, az indulatmentes isteniben, az bizonyos a dolga és a hovatarozása felől. Mindezt örökké világosan és tisztán érzem. Ha nem érezném világosan, ma szerencsétlen lennék a volt és elszakadt házasságunk miatt, és nem érezném, mért kellett egyáltalán megvalósulnia, ha nem tudott földi értelemben kiteljesedni. De világosan látom: csak a földi teljesség hiányzott belőle.” S ugyanitt, már gyakorlati konkrétummal: „gondolj mindig arra, hogy mennyi ajándékot kaptál az életben, mert mindent, amit akár fájdalommal is kaptál, *pozitív ajándéknak* kell felfognod. A fiad és a két felséged, akik jobban melletted állanak az időtlenségben, mint valaha férfinak született ember mellett állottak azok, akiket asszonyként meljünk rendelt a sors.” (1946 nyarán. Kiemelések az eredetiben.) Féja továbbra is küszködik Manna hiányával („ha az Isten úgy akarja, egyszer talán ismét egymásé lehetünk” [1947. júl. 20.]), aki viszont a távolból hihetetlenül finoman és gazdag szellemi, lelki energiákkal békésebb lelkiállapot felé terelgeti „A fiad örök jel arra, hogy igazán kegyes és jó akart lenni a Sors hozzád, ha sok fájdalmat adott is. Igaz az, hogy sokat üldöztek a munkáért, de a tehetségedet mégiscsak ki tudta fejezni. Gizi is szeretett, én is szeretlek, mit számít az, hogy a gyakorlati élet szempontjából hogyan alakultak ezek az érzelmek. Ezek is energiák, és a látszólagos elvesztésük vagy metamorfózisuk is Téged táplál és erősít. Végül is átgondolva életed: rengeteg szomorúságával együtt is gazdag és ajándékkal teli élet a tiéd. Talán Te is így látod néha.” (1947. dec. 15.)

Ez elől a lecupaszított igazság, valóság elől lehetetlen volt kitérnie Féjának: alighanem ezek az impulzusok jelentették a fordulópontot tudati, érzelmi és szellemi világában száműzetésének e szakaszában. Már a válaszeveléből is erre következtethetünk. „Teljesen egyetérték azzal, amit a sorsról írsz. Abban is igazad volt, hogy az Isten nékem a magányt rendelte, nem engedi, hogy kitörjek belőle. Az én mondanivalóm a magányban érik és tisztul, s most már tisztán és tudatosan látom ezt és vállalom is. Egyre kevésbé érdekelnek a külső dolgok, úgyis akként jönnek, ahogyan jönniük kell. Nékem bévül kell elintézni ezt a világot.” (1947. dec. 20.) Ám e válaszevel-idezet nélkül is világossá lesz a folytatásból: a férfi élete, belső világa, világképe átalakult és egy másik, magasabb síkon stabilizálódott. Ugyanis megéli, átéli, igazolva látja, tehát *elhiszi* Manna mindennapi létfilozófiai tanítását. Ennek hatására lélekben és a tudat szintjén is megtanulja másképpen felfogni és a mindennapokban is élni a reá kirótt életet. S el is fogadja. Nem zúgolódik, nem követelődzik, nem rázza az öklét. Személyisége valóban átalakul. A belátás, a szelídség (már amennyire ez tőle tellett) kiszorítja korábbi uralkodni és zúgolódnival vágyó, néha vad hajlamait. Egyszerűen szólva: embersége minőségében változik meg, *nő meg* e néhány év alatt. Belátja sorsa egyedi természetességét. Hogyne lenne így, amikor Manna a legfontosabbat is megígérte,

írván: „Akárhogy alakul az életünk, mi hárman összetartozunk, s ezen rossz sors és emberi indulat nem változtat.” (1948. febr. 29.)

S ezen a ponton valami kesernyésen derűs belátással akár le is záródhatnék ez az igaz regény, ha a sors nem tartogatna még egynémely érzékeny fordulatot, illetve változást.

69

Az első ilyen fontos változás Bandi Budapestre, egyetemre kerülése 1949 szeptemberében. Féja hosszú idő után teljesen egyedül marad. Igaz, a fiú Manna oltalmában él, igaz, hogy Mannával is évente egyszer vagy kétszer találkoznak, igaz, hogy egyre nagyobb biztonsággal mozog a csabai környezetben; mégis, a magány ellen aligha van orvossága. Amint arról több-kevesebb rendszerességgel be is számol. Alkalmi nőismertősei inkább bosszantják, semmint szórakoztatják. (Manna természetesen ezeket a kalandokat is megértéssel fogadja s kommentálja, sőt a bonyodalmak tisztázásában segít Féjának.)

Azt hihetnénk, hogy a legkeményebb próbatétel bizonyára Manna új házassága lesz. (1951 tavaszán férjhez ment Bényi László festőművészhez, s még abban az évben megszületett lánya, Eszter.) De nem. Itt is, ebben a helyzetben is az ő bölcsessége, kifinomult érzés- és ösztönrendszere érvényesül. A levélszövegek szerint lehetségesnek tűnik, hogy Manna új házasság melletti döntésében a saját gyermek utáni erős vágy volt az elsődleges hatóerő, az új szerelem – ha volt ilyen, erről nem tudunk – csak másodlagos. Például két évvel e házasságkötése után többek között – férjéről is szólva – ezeket írja Féjának különös helyzete körülírásaként, magyarázataként. „Szóval jószívű ember, inkább csak fáj egy kicsit neki, hogy úgy érzi: inkább tartozom hozzátok lélekben mint őhozzá. Nem akarom neki mondani, hogy a sok, most már 15 év, amit szinte együtt töltöttünk jóban-rosszban, az olyan kapocs az egymáshoz való belső hasonlóságunkon kívül, amit még ha akarnék, sem tudnék elszakítani. De nem is akarom. Csak annyit tudok, hogy neki nem akarok fájdalmat okozni az igazság megvallásával.” (1953. jan 9.)

Újra lezárhatunk tehát egy felvonást ebben a levélregényben. S inkább már csak a dokumentumok viszonylagos teljességét tekintve fontosak a hátra levő esztendőik levéltermésének a hírei, eseményei. Az 1956 utáni levelezés – a fejlemények ismeretében értelemszerűen – többször is hosszú évekre megszakad, „hiányos”. Az történt ugyanis, hogy 1956 őszén Féja Budapestre utazott, 1957-től hároméves alkotói ösztöndíjat kapott, majd 1960-tól a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa lett. Már egy városban éltek tehát Mannával, így csak viszonylag ritkán írtak egymásnak. Féja igen termékeny és aktív: még életében tucatnyi könyve jelent meg, rendszeres szerzője számos folyóiratnak, példának okáért az *Új Forrás*nak is. (1972-től – már 72 éves

ekkor – a folyóirat megbecsült és gyakran szereplő munkatársa: hátralevő éveiben az *Új Forrás* egyetlen évfolyamából sem hiányzott, s halála után is – 1985-tel bezárólag – egy év híján valamennyi évfolyamban szerepelt írásaival vagy róla írt kritikák révén: mindez leginkább Bandi, azaz Féja Endre 70 jóvoltából, aki rendszeresen küldött édesapja hátrahagyott írásaiból.) Manna hosszú életet élt: 2005-ben halt meg. Aki csak ismerte, rajongott érte. S rajong érte ma is.

Féja Géza halálának napján (1978. aug. 14.) Manna levelet ír az író fiának, Endrének. Ez a levél ennek a hosszú és fölkavaróan szép történetnek méltóan emelkedett záró motívuma, egyszersmind e kötet utolsó levéldokumentuma.

„Kis Bandikám!

Apa és Nagymama helyett is szólítalak. – Gondolj arra, hogy hányszor éltük át a halálát, amióta megtudtuk, hogy nincs kiút, csak halasztás! És gondolj arra, hogy ezzel az előrevetett halállal egy kicsit elő is készített bennünket a gondolatra.

Aztán gondolj arra, hogy végre azonos közegben lesz Édesanyáddal, ez az életben befejezetlen nagyobb törvény szerinti kapcsolat. – Szüleid a *Wahlverwandschaft* jegyében találkoztak. Most teljesedik be. Nem egyházi értelemben gondolom, inkább valamiféle kozmikus törvényszerűség szerint, amit mi még nem ismerünk.

Lassú halálával együtt írtam Neki, majd legközelebb odaadom neked, nem irodalom, de azt hiszem, vigasztos. – Megnyugodva ment el Tifelőletek, – 'kárpótlásról' beszélt, s Andrisra gondolt.

Most lettél felnőtt, édes kis Bandikám, s ha kicsi korodban nem maradhattam melletted, most talán pótolni tudom. Nagymama szívével is gondolok most rátok. – Nagyon jó volt hozzád a sors: Livivel, Andrissal és végső soron Édesapáddal is.

Öllemek, nem tudom ezeket szóban elmondani, csókollak mindnyájatokat és a kis Julit is.

Manna”.

(*Nap Kiadó, 2013*)

